

Bogoslužje sakramenta pomirenja

Ihaz, Antonio

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Catholic Faculty of Theology in Đakovo / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:120:326826>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-15**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Catholic Faculty of Theology](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU

Bogoslužje sakramenta pomirenja
Diplomski rad

Mentor:

Izv. prof. dr. sc. Zvonko Pažin

Student:

Ihaz Antonio

Đakovo, 2022.

Sadržaj

Sadržaj.....	1
Sažetak	2
Summary	3
Uvod.....	4
1. Općeniti govor o sakramentu pomirenja.....	5
1.1. Grijeh	5
1.2. Sakrament pomirenja	5
2. Svetopisamski govor o pomirenju	7
2.1. Starozavjetni govor o pomirenju	7
2.2. Novozavjetni govor o pomirenju.....	9
2.2.1. Matejevo evanđelje.....	9
2.2.2. Ivanovo evanđelje.....	10
2.2.3. Pavao.....	11
3. Povijest sakramenta pomirenja od četvrtog stoljeća do Tridentskog sabora	13
3.1. Pokora u prvim kršćanskim spisima	13
3.1.1. Didache	13
3.1.2. Hermin „Pastir“	13
3.1.3. Didascalia apostolorum.....	14
3.1.4. Constitutiones apostolorum	14
3.1.5. Govor crkvenih otaca o pomirenju	15
3.2. Kanonska pokora	20
3.2.1. Bogoslužje kanonske pokore	20
3.2.2. Ulaz među pokornike i nalaganje pokore	20
3.2.3. „Actio poenitentiae“ ili izvršavanje pokore.....	21
3.2.4. „Reconciliatio“ ili „absolutio poenitentiae“.....	22
3.2.5. Osobine kanonske pokore.....	24
3.3. Tarifna pokora	26
3.4. Tri oblika crkvene pokore u srednjem vijeku	28
3.5. Prijelaz od tarifne pokore do današnjeg oblika pokore.....	28

3.6. Sakrament pokore na Tridentskom saboru	29
4. Red pokore iz 1614. godine	33
5. Red pokore iz 1973. godine	34
5.1. Red pojedinačnog pomirenja pokornika	34
5.2. Red pomirenja više pokornika s pojedinačno ispovijedi i pomirenjem.....	35
5.3. Red pomirenja više pokornika s općom ispovijedi i odrješenjem	36
5.4. Pokorničko slavlje	38
Zaključak.....	39
Literatura.....	40

Sažetak

Bogoslužje sakramenta pomirenja

Svaki je čovjek zbog svoje sklonosti grijehu potreban Božjeg milosrđa. Stoga Otac šalje svoga Sina koji je svojim životom, mukom, smrću i uskrsnućem otkupio svijet. Prije nego je uzašao na nebo, Isus daje šalje apostole u svijet da šire Radosnu riječ, te im daje vlast da djeluju u Njegovo ime. Sakrament pomirenja je jedan od sedam sakramenata koji je Isus ustanovio. On daje vlast apostolima da otpuste ili zadrže pojedine grijeha čovjeka. Sakrament pomirenja je ujedno i sakrament ozdravljenja koji iznova sjedinjuje čovjeka s Bogom. Zbog svoje grešnosti, čovjeku je neprestano potrebno Božje milosrđe i oprostjenje. Mnogi su spisi, crkveni oci i mnogi sveci govorili o važnosti sakramenta pomirenja. Iako se bogoslužje sakramenta pomirenja mijenjalo kroz povijest, i pokornici su na različite načine dobivali pokore i oprostjenja, ono je u svojoj biti ostalo isto. A to je oprostjenje grijeha. Potrebno je istaknuti važnost i veličinu samog sakramenta jer pristupanje sakramentu uključuje kajanje, poniznost, priznanje grešnosti i samo priznanje grijeha. Ovim se sakramentom ističe veličina samog Svemogućeg Boga koji po svojim službenicima svećenicima grešniku udjeljuje oprostjenje od svih njegovih grijeha i vraća ga u zajedništvo Crkve. Ovaj sakrament također stavlja samog grešnika pred Svemogućega Boga, gdje čovjek spoznaje svoju neznatnost, grešnost naspram njegove veličine i svetosti. Grešnik također spoznaje da je Bog njegov stvoritelj, i koliko god puta čovjek zgriješio, uvijek će se susresti sa samim Bogom.

Ključne riječi: sakrament pomirenja, liturgijsko slavlje, pokora, oprostjenje, zadovoljština

Summary

Liturgy of the sacrament of reconciliation

Every man is prone to sin and that's why he always needs God's grace. That's why the Father surrendered his Son who redeemed this world with his life, passion, death and resurrection. After his resurrection, Jesus gave the apostles the authority to forgive sins. The sacrament of reconciliation is also a sacrament of healing because it always reunites a man with God. There are many writings, church fathers and saints who emphasized the importance of the sacrament of reconciliation. Even though the liturgy of this sacrament changed through history, and the penitent was given penance and absolution in different ways, one thing has remained the same. And that is the absolution of our sins. This sacrament is very important for a man because it requires humility, one needs to be aware of his sinful nature, one needs to wish to change and to reunite with God and the Church. This sacrament also emphasizes the greatness of the Almighty God who grants absolution through his priests to all sinners and reunites them with the Church. This thesis refers to the importance of this sacrament. It also refers to that the man always needs God's grace and that He will never deny man's wish for forgiveness.

Keywords: sacrament of reconciliation, liturgic celebration, penance, absolution, compensation

Uvod

U ovom ću diplomskom radu govoriti o bogoslužju sakramenta pomirenja i njegovom razvoju kroz povijest. Počet ću od Kristova utemeljenja sakramenta pomirenja u Svetom pismu, nastaviti ću cijeli povijesni presjek sve do današnjeg oblika pokore.

U prvom ću dijelu općenito nešto reći o grijehu i grešnosti i čovjekovoj potrebi za pomirenjem s Bogom i njegovim milosrđem.

U drugom ću dijelu iznijeti biblijsko utemeljenje sakramenta pomirenja. U Starom zavjetu osvrnut ću se na Knjigu o Sucima, Prvu knjigu o Kraljevima, na Davidov grijeh u Drugoj knjizi o Samuelu, i Jonino poslanje u Ninivu radi njihova obraćenja. U Novom zavjetu osvrnut ću se na Matejevo i Ivanovo evanđelje, te Pavlov govor o oprostjenju u poslanicama.

U trećem ću dijelu govoriti o povijesnom presjeku sakramenta pomirenja od četvrtog stoljeća pa sve do odluka Tridentskog sabora. Spomenut ću rane kršćanske spise, govor crkvenih otaca o sakramentu pomirenja, te kanonsku i tarifnu pokoru. Na kraju trećeg dijela donijet ću odredbe Tridentskog sabora o sakramentu pomirenja,

U četvrtom ću dijelu govoriti o sakramentu pomirenja koji je donesen u Redu pomirenja iz 1614. godine

U petom ću dijelu iznijeti stav Drugog vatikanskog sabora i Red pomirenja nastao 1973. godine koji vrijedi i danas. Danas imamo tri oblika reda pomirenja.: Red pomirenja pojedinačnog pomirenja pokornika, red pomirenja više pokornika s pojedinačnom ispovijedi i pomirenjem, te red pomirenja više pokornika s općom ispovijedi i odrješenjem.

1. Općeniti govor o sakramentu pomirenja

1.1. Grijeh

Svaki je čovjek zbog svoje pale naravi podložan grijehu. Grijeh je svjesno i slobodno odstupanje od obavezujuće volje Božje, samovoljno egocentrično *ne* Stvoritelju i njegovim zapovijedima. Grijeh znači odvajanje, kidanje veze između Stvoritelja i stvorenja. Grijeh ima i društvenu dimenziju: samovoljno ruši najdublje osnove i pravni poredak ljudskog društva i vodi nepravdu nad čovjekom.¹ Da bi se shvatilo što je grijeh, potrebno je prvo priznati duboku čovjekovu povezanost s Boga. Grijeh je zloraba slobode koju Bog daje stvorenim osobama da mogu ljubiti njega i ljubiti se međusobno.² Zbog grešne i pale naravi, čovjeku je potrebno Božje milosrđe i oprostjenje. Zato je poslao svoga Sina da otpusti grijehe grešnicima. Svojim je apostolima predao vlast opraštanja grijeha.

Stari zavjet definira grijeh kao skretanje s pravoga puta, okretanje protiv Jahve i drugog čovjeka, obilježen je kao otpor i protivljenje, razara međuljudski odnos, a prije svega razara savez koji je Jahve sklopio sa svojim narodom.³

U Novom zavjetu kad Isus Krist govori o izvoru grijeha, polazi od čovjekova srca. Grijeh je ono što ne dopušta da drugi čovjek postane bližnji. Kada Pavao govori o grijehu, on uvijek polazi od Kristova događaja, i tek se u tom događaju objavljuje pravi karakter grijeha. Dubina gubitka spasenja po grijehu mjeri se iz veličine izvršenog spasenja.⁴

1.2. Sakrament pomirenja

Sakramentima kršćanske inicijacije, krštenjem, potvrdom i euharistijom čovjek dobiva novi život u Kristu. No, zbog svoje podložnosti napasti, trpljenju, smrti i zbog grijeha čovjek može izgubiti taj novi život. Zbog toga nam je Gospodin dao sakrament pomirenja kao

¹ Usp. ADAM, A., *Uvod u katoličku liturgiju*, Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zadar, 1993., 186.

² Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 2016., 110.

³ KAISER, O., Grijeh, u: *Praktični biblijski leksikon*, KS, Zagreb, 1997., 1997., 102. – 103.

⁴ Usp. isto.

sakrament ozdravljenja jer je po tom sakramentu izliječena naša duša, srce i ono loše što smo učinili.⁵ Prema Katekizmu sakrament pomirenja ujedno se zove i sakramentom obraćenja, pokore, ispovijedi, oprostjenja i pomirenja. Zove se sakramentom obraćenja jer sakramentalno ostvaruje obraćenje grešnika koji se grijehom udaljio od svoga nebeskog Oca. Zove se sakramentom pokore jer posvećuje put obraćenja, kajanja i zadovoljštine kršćana grešnika. Zove se sakramentom ispovijedi jer grešnik ispovijeda svoje grijehе pred svećenikom, što je bitan element ovog sakramenta. Zove se sakramentom oprostjenja jer po svećenikovu sakramentalnom odrješenju pokornik dobiva oprostjenje i mir. Zove se i sakramentom pomirenja jer po tom sakramentu grešnik prima Božju ljubav.⁶

Osim oprostjenju grijehа, sakrament ispovijedi je i na službi duhovnog napretka čovjeka na putu ka svetosti. Svaki je čovjek pozvan na svetost.⁷ Život kršćanina nije samo da izbjegava grijeh, nego i da napreduje u kreposti i da postane što više sličan Gospodinu.⁸ Ispovijed je čovjekova potreba ne da se samo da se oslobodi grijehа, nego i da se razvija u svome čovještву.⁹

U sakramentu pomirenja sudjeluje pokornik, grešnik koji je počinio grijeh i traži oprostjenje; svemogući Bog, onaj koji udjeljuje oprostjenje, i svećenik, posrednik između Boga i čovjeka. Svećenik po apostolskom nasljedstvu i po sakramentu svetog reda ima ovlast odrješiti grešnika.

Put od obraćenja preko ispovijedi, uz pomoć pokore, prema oprostjenju, pomirbi sve do uskrsnuća dug je put. To nije samo čin, nego život shvaćen kao stalno otkrivanje, i to na intenzivan način, traženje ne samo slobode *od*, nego slobode *za*. To je dinamika koja vlada u sakramentu pomirenja – iznad svega, aktivan stav Boga, pokornika i ispovjednika. Ispovjednik i pokornik trebaju postati svjesniji te duboke i visoke istine koja se događa u ispovijedi, trebaju postati aktivniji u posredovanju milosnoga Božjeg djelovanja za rast, razvoj, odgoj čovjeka do „punine veličine Kristove“.¹⁰

⁵ PAPA FRANJO, *Sakramenti. Lanac milosti*, Split, Verbum, 2014., 29. – 30.

⁶ Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 2016., 371. – 372.

⁷ Usp. B. Ž. (BEZIĆ, Ž.), Ispovijed kao sakramenat duhovnog napretka, u: *Služba Božja*, 3(1966)6, 211.

⁸ Usp. isto, 214.

⁹ Usp. ŠIMUNOVIĆ, J. J., Ispovijed u odgojnom procesu čovjeka – vjernika, u: *Služba Božja*, 2(2000)40, 201.

¹⁰ Usp. ŠIMUNOVIĆ, J. J., Ispovijed u odgojnom procesu čovjeka – vjernika, u: *Služba Božja*, 2(2000)40, 216.

2. Svetopisamski govor o pomirenju

2.1. Starozavjetni govor o pomirenju

Već se u Starom zavjetu javljaju obrisi onoga što će kasnije postati sakramentom pomirenja. Židovi su vjerovali da su njihovi grijesi često uzrokovali prirodne, pa i druge nesreće. Nakon tih nesreća Židovi su činili pokornička djela te time molili Gospodina da im oprostí grijehe.

U knjizi o Sucima se također nalazi čin pokajanja među Izraelcima nakon što su počinili grijeh: *„Tada svi Izraelci i sav narod odoše u Betel te plakahu i stajahu ondje pred Jahvom; cio su dan postili do večeri, prinosili paljenice i žrtve pomirnice pred Jahvom.“* (Suci 20, 26)

U Prvoj knjizi o Kraljevima nakon što je ubio Abota kralj Ahaz također vrši čin pokore i pokajanja tako što razdire svoje haljine, prosipa se pepelom i plače:

„Kad je Ahab čuo te riječi, razdrije svoje haljine i stavi kostrijet na tijelo; i postio je, u kostrijeti je spavao i naokolo išao tiho jecajući. Tada dođe riječ Jahvina Iliji Tišbijcu: 'Jesi li vidio kako se Ahab preda mnom ponizio? Budući da se tako ponizio preda mnom, neću zla pustiti za njegova života; u vrijeme njegova sina pustit ću zlo na kuću njegovu.“ (1 Kr 21, 27)

Iz knjige o Samuelu nakon što je zgriješio Jahve šalje bolest na Davidovo dijete koje je imao sa Bat-Šebom. David se tada iskreno kaje, moli Jahvu za oprostjenje, postivši i spavajući gol na zemlji:

„Tada David reče Natanu: 'Sagriješio sam protiv Jahve!' A Natan odvrati Davidu: 'Jahve ti oprašta tvoj grijeh: nećeš umrijeti. Ali jer si tim djelom prezreo Jahvu, neminovno će umrijeti dijete koje ti se rodilo!' Potom Natan ode svojoj kući. A Jahve udari dijete koje je Urijina žena rodila Davidu i ono se teško razbolje. David se molitvom obrati Bogu za dijete: postio je, vraćao se kući i ležao preko noći na goloj zemlji, pokriven vrećom. A starješine njegova doma stajahu oko njega da ga podignu sa zemlje, ali on ne htjede i ne okusi s njima nikakva jela.“ (2 Sam 12, 13 – 17)

U knjizi o Joni osobito se opisuje čin pokore i odvrćanja od grijeha nakon što Jahve šalje Jonu u Ninivu da Ninivljane pozove na odvrćanje od grijeha:

„Jona ustade i ode u Ninivu, kako mu Jahve zapovjedi. Niniva bijaše grad velik do Boga – tri dana hoda. Jona prođe gradom dan hoda, propovijedajući: »Još četrdeset dana i Niniva će biti razorena.« Ninivljani povjerovaše Bogu; oglosiše post i obukoše se u kostrijet, svi od najvećega do najmanjega. Glas doprije do kralja ninivskoga: on ustade s prijestolja, skide plašt sa sebe, odjenu se u kostrijet i sjede u pepeo. Tada se po odredbi kralja i njegovih velikaša oglosi i objavi u Ninivi: »Ljudi i stoka, goveda i ovce da ne okuse ništa, ni da pasu, ni da vodu piju. Nego i ljudi i stoka da se pokriju kostrijeću, da glasno Boga zazivlju i da se obrati svatko sa svojega zlog puta i nepravde koju je činio. Tko zna, možda će se povratiti Bog, smilovati se i odustati od ljutoga svog gnjeva da ne izginemo?“ Bog vidje što su činili: da se obratiše od svojega zlog puta. I sažali se Bog zbog nesreće kojom im bijaše zaprijetio i ne učini. (Jon 3, 3 -10)

Razvojem Židovske misli o grijehu u Starom zavjetu nastaje blagdan pomirenja *Jom Kippur*. Nakon odlaska u sužanjstvo, Židovi shvaćaju da je njihov odlazak u sužanjstvo zapravo posljedica grijeha. Tako nastaje svijest o pokajanju i potreba o pomirenju. To je blagdan kada je Židovima strogo zapovjeden post. Veliki svećenik se tada oblači u posebne haljine i pere se. Žrtvuje junca za vlastite grijehe i grijehe svega svećeničkog roda i to tako da krvlju junca poškropi žrtvenik. Nakon toga uzima dva jarca i kockom odlučuje kojeg će junca svećenik žrtvovati, a kojeg poslati u pustinju. Krvlju žrtvovanog jarca i junca svećenik škropi narod, a na živoga jarca polaže ruke i ispovijeda sve grijehe Izraelaca te ga se šalje u pustinju. Tim činom Izraelski narod je pomiren.¹¹

¹¹ Usp. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 157.

2.2. Novozavjetni govor o pomirenju

2.2.1. Matejevo evanđelje

U Matejevom su evanđelju dva teksta koja govore o opraštanju grijeha.

„A ja tebi kažem: Ti si Petar-Stijena i na toj stijeni sagradit ću Crkvu svoju i vrata paklena neće je nadvladati. Tebi ću dati ključeve kraljevstva nebeskoga, pa što god svežeš na zemlji, bit će svezano na nebesima; a što god odriješiš na zemlji, bit će odriješeno na nebesima.« Tada zaprijeti učenicima neka nikomu ne reknu da je on Krist.“ (Mt 16, 18 – 19).

„Pogriješi li tvoj brat, idi i pokaraj ga nasamo. Ako te poslušaa, stekao si brata. Ne poslušaa li te, uzmi sa sobom još jednoga ili dvojicu, neka na iskazu dvojice ili trojice svjedoka počiva svaka tvrdnja. Ako ni njih ne poslušaa, reci Crkvi. Ako pak ni Crkve ne poslušaa, neka ti bude kao poganin i carinik.« »Zaista, kažem vam, što god svežete na zemlji, bit će svezano na nebu; i što god odriješite na zemlji, bit će odriješeno na nebu.“ (Mt 18, 15 – 18)

Da bi se razumjela „vlast ključeva“ koju Isus daje Petru, valja se osvrnuti na Isusov govor kada se obračunava s farizejima i pismoznancima predabcujući im: „Zaključavate kraljevstvo nebesko pred ljudima, sami ne ulazite, a ne date ući ni onima koji bi htjeli“ (Mt 23,13). Iz ovoga se može zaključiti da su već i farizeji i pismoznanci imali mogućnost otvoriti kraljevstvo nebesko i sebi i drugima. No, umjesto da ga otvore, oni su ga zatvorili.¹² Petar ovdje prima od Isusa onu punomoć, koju su već posjedovali farizeji i pismoznanci. Prima Božji Zakon kako bi omogućio da kraljevstvo nebesko ljudima bude *otvoreno* i *nebo*. Isus na tom zajedništvu gradi svoju crkvu, zajedništvu onih koji su mu *brat i sestra*, budući da su spremni u svojoj pravednosti ići dalje od pismoznanaca i farizeja.¹³

Također postoje tri različita tumačenja izraza *svezati* i *odriješiti*. Prvo je *pravno* tumačenje koje tvrdi da Isus daje Petru i apostolima vrhovnu jurisdikciju nad vjernicima. Prema rabinskom tumačenju *svezati* i *odriješiti* znači govoriti s autoritetom, što uključuje

¹² Usp. LIMBECK, M., *Matejevo evanđelje*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., 194.

¹³ Usp. Isto, 200. – 201.

mogućnost izopćenja iz zajednice onih koji odstupaju od općeprihvaćenih normi. Drugo je tumačenje *eklezijalno*, a ono se ne odnosi izravno na sakrament pokore, već se odnosi na postupno upozoravanje grešnika. Ukoliko grešnik ostane tvrdokoran u svome grijehu, onda Petar i ostali apostoli nastupaju u ime Crkve, te istog grešnika izopćuju iz zajednice. Treće tumačenje je *demonološko* koje usavršava i nadopunjuje prva dva. Čovjek koji je kršten bio je oslobođen od grijeha i od vlasti sotone. Tko nije sluga Kristov, on služi đavlu. I tko iznevjeri Krista, ponovno pada pod đavlovu vlast.¹⁴

2.2.2. Ivanovo evanđelje

Utemeljenje sakramenta pokore u Ivanovom evanđelju događa se kada se Isus ukazuje svojim učenicima i obraća im se riječima: „*Mir vama! Kao što mene posla Otac i ja šaljem vas. To rekavši, dahne u njih i kaže im: 'Primate Duha Svetoga. Kojima otpustite grijehe, otpuštaju im se; kojima zadržite, zadržani su im.'*“ (Iv, 20, 21 – 23)

Sv. Augustin daje komentar na Isusove riječi upućene učenicima „*Kojima otpustite grijehe, otpuštaju im se; kojima zadržite, zadržani su im*“; tako što tvrdi da ljubav Crkve koja se po Duhu Svetomu razlijeva našim srcima otpušta grijehe svojim pripadnicima; onim koji joj pak ne pripadaju zadržava. Zato je odmah dodao vlast otpuštanja i zadržavanja grijeha, nakon što je rekao da prime Duha Svetoga.¹⁵

Na temelju dara Duha Svetoga koja je Crkvi dana po Gospodinu Isusu Kristu, Crkvi je dana vlast da objavi da su neki grijesi oprošteni, a neki da su zadržani. Postoji mišljenje po kojima se misli da po ovoj vlasti apostoli, a preko njih i drugi kršćanski propovjednici mogu pojedincu oprostiti ili pak ne oprostiti grijeh. No, to je krivo tumačenje. Te riječi označavaju da Crkva koja je ispunjena Duhom može autoritativno objaviti da su grijesi ili oprošteni ili zadržani. I taj redak ne govori o grijesima kojega god *čovjeka*, nego o grijesima kojih god *ljudi*. Isus ovdje govori i pojedinim vrstama ljudi. Prema rabinskom naučavanju, to znači da su se neki grijesi označavali kao „vezani“ a drugi kao „otpušteni“. A to se označavalo na kategorije, a ne na pojedince. A to što se odnosilo na kategorije primjenjivo je i na pojedinačne slučajeve.¹⁶

¹⁴ Usp. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 158.

¹⁵ Usp. SVETI AUGUSTIN, *Tumačenje Ivanova evanđelja*, Verbum, 2020., 699.

¹⁶ Usp. MORRIS, L., *Evanđelja po Ivanu: uvod i komentar*, Daruvar, 1997., 676. – 677.

Ovaj tekst ima dva tumačenja. Prvo tumačenje je pravno. U srednjovjekovnoj teologiji izraz „otпустiti označava Božji čin bez crkvenog konteksta. To znači da onaj kojemu je bilo uskraćeno odrješenje mora se ponovno ispovjediti, jer je to bio jedini način da mu se oproste grijesi. A uskraćivanje odrješenja nije proizvoljni hir ispovjednik, nego manjak raspoloženja u pokornika. Drugo tumačenje je eklezijalno. Grešnik ne griješi samo protiv Boga, nego i protiv crkvene zajednice. Tu „otпустiti“ znači: komu Crkva oprosti grijeh ili uvredu nanesenu njoj samoj, tomu i Bog oprašta koliko je i njega uvrijedio. Izraz „zadržati“ znači da grešnik mora promijeniti svoj stav prema Crkvi, da bi mogao ući u puno zajedništvo sa Crkvom i s Bogom.¹⁷

2.2.3. Pavao

U svome apostolskom poslanju Pavao neumorno donosi pravila kako se u zajednici treba postupati sa grešnicima.

Prema sv. Pavlu, kršćanski je život bdijenje, budnost, aktivna priprava za drugi slavni Učiteljev dolazak. U Solunu su, naime, neki od mladih kršćana mislili da uopće nije potrebno raditi budući da je drugi dolazak sasvim blizu. Zbog toga upadaju u lijenost i razvratnost.¹⁸ Stoga u poslanici Pavao opominje:

„Zapovijedamo vam, braćo, u ime Gospodina Isusa Krista da se klonite svakoga brata što živi neuredno i ne po predaju koju primiste od nas. (...) Ako li se tko ne pokorava našoj riječi u ovoj poslanici, zabilježite ga, ne drugujte s njime, da se postidi, ali ga ne smatrajte neprijateljem, nego ga urazumljajte kao brata.“ (2 Sol 3, 6.14 – 15)

Pavao ovdje nastupa vrlo autoritativno, on *zapovijeda* jer mnogi u Solunu žive *neuredno*. U isto vrijeme ima vrlo strog i autoritativan ton, ali je prema istim prijestupnicima vrlo milosrdan. Njegova strogoća i autoritet pozivaju prijestupnike na obraćenje. On zapovijeda ostalim Solunjanima da se udalje od onih koji žive neuredno, ali neka ih ne odbacuju, nego da sve što čine bude na njihovo obraćenje.¹⁹

¹⁷ Usp. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 158.

¹⁸ Usp. BRUNOT, A., *Sveti Pavao i njegova poruka*, KS, Zagreb, 1980., 50.

¹⁹ Usp. MORRIS, L., *Prva i druga poslanica Solunjanima: uvod i komentar*, Daruvar, 1997., 160.

„Općenito se čuje o bludnosti među vama, i to takvoj bludnosti kakve nema ni među poganima: da netko ima očevu ženu. I vi mi se uznijeli, mjesto da žalujete pa da se iskorijeni iz vaše sredine onaj koji takvo djelo počinio. A ja, i nenazočan tijelom, ali nazočan duhom, već sam presudio kao nazočan onoga koji je takvo što počinio. Pošto se u ime Gospodina našega Isusa Krista okupite vi i moj duh, snagom Gospodina našega Isusa, neka se takav preda Sotoni na propast tijela da bi se spasio duh u Dan Gospodina Isusa.(...) Napisah vam u poslanici da se ne miješate s bludnicima – ne općenito s bludnicima ovoga svijeta, ili lakomcima, ili razbojnicima, ili idolopoklonicima jer biste inače morali iz svijeta izići. Napisah vam zapravo da se ne miješate s nazovibratom koji bi bio bludnik, ili lakomac, ili idolopoklonik, ili pogrđivač, ili pijanica, ili razbojnik. S takvim ni za stol! Što spada na me suditi one vani? Ne sudite li vi one koji su unutra? A one vani sudit će Bog. Iskorijenite opakoga iz svoje sredine. (1 Kor 5, 1 – 5. 9 – 13)

Među Grcima prvog stoljeća raspuštenost u spolnom životu bila je vrlo proširena. Korinćani su imali vrlo visoko mišljenje o svojoj slobodi u Kristu da su smatrali kako smiju krenuti putem koji zapravo odobrava mnogo gora zla. Zbog takvih zlodjela Pavao oštro kori Korinćane te poziva da se isključi iz zajednice onaj koji čini takva zlodjela.²⁰

„Ako me tko ražalostio, nije ražalostio mene, nego u neku ruku – da ne pretjeram – sve vas. Dosta je takvu ona kazna od većine pa ga vi radije pomilujte i utješite da ga pretjerana žalost ne shrva. Zato vas molim, iskažite mu ljubav. Ta zato vam i pisah da vidim jeste li prokušani, jeste li u svemu poslušni. Komu dakle vi što oprostite, tomu i ja; jer i ja, ako kome što oprostih, oprostih poradi vas – pred Kristom, da nas ne nadmudri Sotona. Ta znamo njegove namjere!

Iz navedenih Pavlovih tekstova koji govore o isključenju grešnika iz zajednica može se zaključiti da predstojnik određene zajednice može isključiti grešnika iz zajednice i može vratiti. Također sama zajednica zajedno sa predstojnikom može nekoga isključiti ili vratiti u zajednicu. Svrha samog isključenja treba biti ljekovita. Isključenjem grešnika iz zajednice

²⁰ Usp. MORRIS, L., *Prva i druga poslanica Korinćanima: uvod i komentar*, Daruvar, 1997., 83.

štiti zajednicu od lošeg utjecaja. Vrijeme koje grešnik provodi izdvojen iz zajednice treba biti njemu na obraćenje.²¹

3. Povijest sakramenta pomirenja od 4. stoljeća Tridentskog sabora

3.1. Pokora u prvim kršćanskim spisima

3.1.1. Didache

Didache je jedan od najstarijih izvankanonskih kršćanskih spisa.²² Upozorava kako kršćani trebaju prije molitve ispovjediti svoje grijeha jer je molitva istinska komunikacija s Bogom u koju se nije smjelo upuštati bez dužna pokajanja za slabosti i grijeha, što znači da je postojala još veće poštovanje prema euharistiji, ako je prema molitvi bila takva.²³ Djelo daje upute kršćanima kako ispravno živjeti, spominjući se pokajanja i ispovijedanja grijeha. Ovaj spis govori o tzv. *Exomologesi* – ispovijedanju grijeha grešnika pred zajednicom, što zapravo upućuje na opće priznavanje grijeha²⁴.

3.1.2. Hermin „Pastir“

Ovo djelo nastoji potaknuti zajednicu rimskih vjernika na obraćenje. Motiv pisanja ovog djela jest i progon Crkve koji je iza sebe ostavio mnoge otpadnike od vjere.²⁵ U njemu se nalazi više elemenata kršćanske pokore dajući eshatološki vid pokore, naglašavajući obraćenje i tvrdeći da se taj sakrament može primiti samo jedanput.²⁶ Poziv i poticaj na pokoru središnja je tema cijeloga djela. A kada se govori o pokori, misli se na pokoru kao put kojim valja ići kako bi se dobilo oprostjenje za grijeha počinjene nakon krštenja. Govori kako

²¹ Usp. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 159.

²² Usp. APOSTOLSKI OCI, II., *Didache*, 7-8.

²³ APOSTOLSKI OCI, II., *Didache*, Verbum, Split, 2010., 13.

²⁴ Usp. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 160.

²⁵ Usp. APOSTOLSKI OCI, III., *Hermin „Pastir“*, Verbum, Split, 2017., 55.

²⁶ Usp. isto.

je Crkva regulirala pokorničarsku disciplinu dopuštajući još jedno oprostjenje teških grijeha počinjenih nakon krštenja, što je bila očita reakcija na rigorističke stavove koji su pokoru smatrali zlorabom. Ograničivši se na samo jedno oprostjenje, htjela je pokazati kako je duhovni život najsvetiji dar kojim je sam Bog obdario pojedinca. Najavljujući mogućnost samo jedne pokore po parametrima određenima u Crkvi, Herman potiče pokajnike da uprave pogled prema konačnom Kristovu dolasku. Po njemu je ovaj oblik pokore posljednja prigoda pokore koja se nudi svakomu grješniku tako da nisu isključeni ni otpadnici od vjere.²⁷ Pisac prikazuje Crkvu kao kulu: „Tko su ono odbačeno kamenje? To su oni koju su sagriješili i žele se pokajati; nisu bili daleko odbačeni od kule, jer će biti korisni za građevinu ako se pokaju.“²⁸

3.1.3. *Didascalia apostolorum*

Ovaj je dokument napisan krajem trećeg stoljeća i početkom četvrtog stoljeća. U njemu nema podjele na teške i lake grijeha. Biskup je odlučivao o težini prijestupa. On je prihvaćao grešnika, naložio mu pokoru, te ga privremeno isključio iz liturgijskih slavlja zajednice. Isključenje je trajalo tri do sedam tjedana. Za grešnika se brinuo đakon. Sam čin pomirenja je bio vrlo jednostavan tako što je biskup polagao ruke na grešnika dok je cijela zajednica molila. O tome govori slijedeći tekst: „*One koji su sagriješili, prihvati, ispravi i zatim ih uspravi praštajući im. Ako se onaj koji je sagriješio, kaje i oplakuje svoje grijeh, prihvati ga. I neka čitava Crkva moli dok polažeš na nj ruke.*“²⁹

3.1.4. *Constitutiones apostolorum*

Ovaj dokument s konca četvrtog stoljeća donosi obred nalaganja pokore. Đakon najprije poziva na molitvu govoreći o Božjem milosrđu, i o mogućnosti da grešniku bude ponovno vraćeno dostojanstvo božjeg sinovstva. Nakon toga biskup izgovara sljedeću molitvu:

²⁷ Usp. isto, 58. – 59.

²⁸ Usp. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 160.

²⁹ Usp. isto.

„Svemogući vječni Bože, Gospodaru svemira i Stvoritelju i Ureditelju svega, koji si po Kristu čovjeka stvorio kao vrhunac stvorenja i dao mu i urođeni i pisani zakon, da bi po zakonu živio kao razumno biće; ti koji si čovjeku nakon njegova grijeha obećao naklonost da bi ga potakao na pokoru, svrni svoj pogled koji su ponizili svoj duh i prostrli svoje tijelo pred tobom, jer ‘ti ne želiš smrti grešnikove, nego da se obrati i živi’ (Ez 18, 23). Ti, koji si prihvatio pokoru Ninivljana, ti koji ‘želiš da se svi ljudi spase i dođu do spoznanja istine’ (1 Tim 2, 4), ti koji si prihvatio izgubljenog sina, koji je bio ‘spiskao sva svoja dobra živeći razvratno’ (Lk 15, 13), koji si to učinio očinskom dobrotom zbog pokore koju su činili; primi sada pokoru onih koji te mole, jer ‘nema čovjeka koji ne griješi’ (1 Kor 8, 46). ‘Ako se, Gospodine, grijeha budeš spominjao, Gospodine, tko će opstati. Al’ u tebe je praštanje’ (Ps 130, 3-4): Podari ove pokornike svojoj Crkvi, obnovi u njima njihovo prvotno dostojanstvo i slavu, po Kristu, našem Bogu i Spasitelju, po kojemu je tebi čast i poklonstvo u Duhu Svetomu u vijeke vjekova.”³⁰

3.1.5. Govor crkvenih otaca o pomirenju

Irenej Lionski se poziva na sv. Pavla naglašavajući heretikovo obraćenje i kajanje. Izopćenje grešnika iz zajednice vidi kao put prema njegovu obraćenju. Naglašava da bi svi trebali, kako vjernici tako i pokornik, vršiti pokoru.³¹

Klement Aleksandrijski ne želi postavljati granice Božjem milosrđu. Po njemu je problematično pomirenje onih koji bi mogli ponovno pasti u grijeh. Podupire izopćenje, jer vidi to kao ljekovit put za grešnikovo obraćenje.³² U svome djelu *Koji se bogataš spašava* Klement govori o pokori, obraćenju i oproštenju.

„Međutim, ako se dogodi da zbog neznanja, ili slabosti ili neizbježna slučaja, nakon što je primio pečat i oproštenje grijeha, zapadne u grijeh do mjere da ga potpuno zarobe, Bog će ga potpuno odbaciti. Ali ipak svakomu tko god se u istini svim srcem obrati Bogu, vrata su otvorena i Otac presretan prima koji se uistinu obrati. A istinsko je

³⁰ Usp. isto, 160. – 161.

³¹ Usp. isto, 161.

³² Usp. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 161.

obraćenje ne biti više podložan tim stvarima, nego iz duše potpuno iskorijeniti grijeha za koje se biva osuđen na smrt. Kada njih ukloniš, Bog će ponovno doći i u tebi se nastaniti.(...) Jedino Bog može otpuštati grijeha i ne ubrajati nam krivnju zbog padova otkako Gospodin i nama zapovijeda da svakoga dana praštamo braći koja se pokaju.(...) Za prijašnje grijeha, dakle, Bog udjeljuje oproštenje, a za one koji dođu svatko sam sebi. I ovo je pokajanje: žaliti zbog bivših pogriješaka i žarko moliti Oca da ih ne pamti; on jedini može svojim smilovanjem izbrisati što god je učinjeno i rosom Duha oprati počinjene grijeha.(...) Dakako, valja biti veoma pažljiv, kao s tijelima izmučenima dugotrajnom bolešću kojima su potrebne stroža dijeta i veća skrb.(...) Možda je nemoguće posvema ukloniti sve strasti odjednom, ali uspijeva se Božjom snagom i ljudskim molitvama, te bratskom pomoću, kao i iskrenim pokajanjem te revnim nastojanjem. Zato je prijeko potrebno da ti, ohol, moćan i bogat, sebi za vođu izabereš nekoga Božjeg čovjeka koji će ti biti upravitelj i kormilar.“³³

Tertulijan je kasnije postao montanist. On zapada u potpuni rigorizam. Bio je katolik, ali nije priznavao sakrament pokore. On je tvrdio da Crkva može oprostiti samo jedanput i to samo manje grijeha, a Božjem milosrđu prepušta neoprostive grijeha. U svome djelu *Traktat o pokori* prikazuje pokornički proces: općenito priznavanje grijeha pred zajednicom. Izvanjski znakovi su bili: pepeo, pokornički pojas, post, pohađanje svećenika, preporučivanje u molitve zajednice,...³⁴ U svome djelu *De paenitentia* dopušta mogućnost druge pokore nakon krštenja.³⁵ A u djelu *De pudicitia* on oštro napada biskupa za kojeg se pretpostavlja da je bio Agripa iz Kartage, koji je objavio proglas o otpuštanju grijeha preljuba i bludništva grešnicima koji bi činili javnu pokoru.³⁶

Hipolit Rimski se suprotstavlja Zefirinu i papi Kalistu predbacujući im moralni laksizam po pitanju pokore i braka. Nakon izgnanstva miri se sa Crkvom, i umire mučeničkom smrću. Njegovo je najpoznatije djelo *Traditio apostolica* u kojem u tri dijela govori o kleru, laicima, sakramentima, i o praktičnim kršćanskim normama.³⁷ U djelu naglašava da samo biskup može pomiriti pokornika. Bio je izuzetno strog prema „lapsima“, odnosno onima koji su za

³³ KLEMENT ALEKSANDRIJSKI, *Koji se bogataš spašava*, Verbum, Split, 2014., 57. – 59.

³⁴ Usp. PAŽIN, Z. *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2014., 161.

³⁵ Usp. PAVIĆ, J., TENSEK T.Z., *Patrologija*, 129.

³⁶ Usp. *isto*.

³⁷ Usp. *isto*, 100., 102.

vrijeme progonstva otpali od vjere, pa se žele ponovno vratiti u Crkvu, za razliku od Kaliksta koji je prema lapsima pokazao razumijevanje.³⁸

Ciprijan Kartaški se protivio takozvanim „preporukama“ mučenika i priznavalaca. Naime, u kršćanskoj su zajednici poseban ugled imali vjernici koji su preživjeli mučeništvo i sačuvali svoju vjeru. Oni su znali preporučivati određene pokornike da im se smanji ili dokine pokore. Ciprijan na to odgovara da svatko čini pokoru za svoje grijehe, a biskup prosuđuje svaki pojedini slučaj. U smrtnoj pogibelji svaki svećenik ili đakon su mogli pomiriti one s preporukom, osim ako se radilo o grijehu protiv Duha Svetoga.³⁹ To se može naći i u djelu *De lapsis* (O otpadnicima). U tom djelu daje naputke biskupima, kako trebaju postupati sa onima koji su za vrijeme progonstva svoju vjeru prividno zatajili pa se žele vratiti natrag. Ciprijan pokazuje smisao za razumijevanje prema slabima, ali i strogost. Po njemu svi lapsi moraju biti podvrgnuti sankcijama prema veličini njihove krivnje. Tek tako mogu biti vraćeni natrag u Crkvu.⁴⁰

Origen smatra da se oprostjenje može dobiti po euharistiji, zatim milostinjom i međusobnim praštanjem. On razlikuje oprostive grijehe od grijeha protiv Duha Svetoga. Tvrdi da je oprostjenje moguće dobiti samo jednom u životu, a onaj koji „veže i odrješuje“ treba i sam biti slobodan od grijeha.⁴¹ Duhovan čovjek poznaje svu zloću i teret grijeha. No, i grijeh može poslužiti dobru, jer čuva od samozadovoljstva i ponositosti tako da je svaki novi pad poziv na poniznost. Grešnik kome je oprosteno shvaća svemogućnost i vrijednost Božje dobrote. Prva je grešnikova kazna ta što ga ispunja gorčinom i prazninom potičući ga na obraćenje.⁴²

Papa Inocent I. 416. g. u pismu upućeno biskupu Deceniju tumači da je Veliki četvrtak dan pomirenja pokornika. Pokora uvijek ovisi o težini grijeha što prosuđuje sam biskup. Samo se na smrtnoj postelji nepomirenim grešnicima može dati pričest.⁴³

Cezarije iz Arlesa donosi popis lakih i teških grijeha. Naglašava kako je nečasno da se pokora odgađa do zadnjeg časa. Naglašava i velik broj priležnika koji primaju svetu pričest.

³⁸ Usp. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 162.

³⁹ Usp. isto.

⁴⁰ Usp. PAVIĆ, J., TENŠEK, T.Z., *Patrologija*, KS, Zagreb, 1993., 132.

⁴¹ Usp. PAŽIN, Z. *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 162.

⁴² MANDAC, M., Uvod, u: ORIGEN, *Počela*, Symposion, Split, 1985., 106. – 107.

⁴³ Usp. PAŽIN Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2108., 162.

U pomirenje uključuje molitvu, post, hodočašćenje, djela milosrđa.⁴⁴ U svojim *Semones* on želi zainteresirati slušatelje i pozvati ih na odvratanje od najčešćih mana: neznanje, pijanstvo, neumjerenost, poganski običaji.⁴⁵

Ambrozije u svome djelu *De paenitentia* pobija Novacijanove teorije koji je nijekao oprostjenja za raskajane apostate („lapsi“) i za neke teške grijeh. On tumači da je pokora obvezatna za sve teške grijeh, a za ostale je dovoljna svagdanja privatna pokora. Budući da je pokora bila veoma teška, a usto i neponovljiva, vjernici su se teško na nju odlučivali: odgađali su je, dok su se neki grešnici pričešćivali bez pokore i bez pomirenja.⁴⁶ Ovo je djelo zanimljivo zato što izvješćuje o pokorničkoj praksi u Milanu potkraj četvrtog stoljeća.⁴⁷ U svome govoru o oprost i pokori on se oslanja na Gospodnju molitvu: u riječima *Oprosti nam duge naše* uspoređuje naš dug odnosno grijeh s novcem koji smo izgubili kada smo napustili poniznost, kada smo postali oholi, kada smo dopustili da nas zavede đavao. Krist je naš „dug“ prikovao na križ. Time je čovjek stekao novu slobodu. Čovjek je slobodan u Kristu.⁴⁸

Postoji i nekoliko savjeta Ambrozija koji pomažu čovjeku u borbi s grijehom:

- „*Odmah se priznaj grješnikom jer, kako piše i Ambrozije na jednom drugom mjestu: „Pravednik se ne boji priznavati svoju krivnju, ali se boji biti zaražen krivnjom“.*“
- „*Ako su i sveti padali - a to je dobro, veli Ambrozije, jer bismo inače mislili da imaju bolju narav od nas ili da su pak same božanske naravi – i ustajali, zašto onda ne bi i ti? I ako je Gospodin pripustio da i sveti padnu u grijeh, to je također zato da nam oni budu uzori, ne samo u svojoj nevinosti, nego i svojem kajanju.*“
- „*A možda je Gospodin i pripustio da padneš u grijeh, jer si bio ohol, a možda i zato da ne budeš ohol: Poslušaj Ambrozija: ~Sveti Pavao upozorava da se Bog, naš Gospodin, pobrinuo da se sveti ne bi uzoholili zbog uzvišenosti objavljenih istina i zbog stalnih uspjeha te bi to sve pripisivali sebi i svojoj krjeposti, a što im je bilo zapravo dano izravnim Božjim djelovanjem. Dakle, da ne bi pali u tako pogrješan*

⁴⁴ Usp. isto.

⁴⁵ Usp. PAVIĆ. J., TENŠEK. T. Z., *Patrologija*, KS, Zagreb, 1993., 322.

⁴⁶ PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 162. – 163.

⁴⁷ Usp. *Isto.*, 225.

⁴⁸ Usp. MANDAC, M., Uvod, u: AMBROZIJE, *Otajstva i tajne*, Služba Božja, Makarska, 1986., 146.

stav i zamku takve naopakosti, Bog je dopustio da se i kod njih pojavi krivnja, tako da i oni shvate kako im je potrebna Božja pomoć i kako bi konačno priznali da trebaju tragati za vođom spasenja. ⁴⁹

Augustin unosi načelo subjektivnog i objektivnog po pitanju grijeha. Ako je neki grijeh po sebi objektivno težak on po sebi ne mora biti subjektivno težak za čovjeka jer u pojedinom slučaju čovjek nije bio dovoljno svjestan ili mu je volja bila umanjena tijekom čina. Svi grijesi učinjeni zlonamjerno podložni su javnoj pokori, a oni učinjeni iz slabosti nisu. Crkva je stoga dužna prihvaćati svakog pokornika.⁵⁰ Augustin govori o tri načina po kojima se dobiva oprostjenje grijeha. Prvi je način krštenje po kojem se opraštaju svi grijesi. Drugi način oprostjenja je milostinja i trpljenje i Augustin se ovdje često nadovezuje kako se molitvom Očenaša može dobiti oprostjenje od grijeha. Treći način pokore je javna pokora koja se obavlja u Crkvi. Ovaj oblik pokore mogao je biti samo jedanput u životu. Tom se pokorom dobiva oprostjenje za najteže grijeha koji su pravi zločini poput ubojstva. Pokornici su kod misnog slavlja imali odvojeno mjesto u takozvanom „prostoru pokore“. Ti se pokornici nisu smjeli pričestivati. Pri kraju pokorničkog vremena pokornici su se pomirivali sa zajednicom i smjeli su pristupiti pričesti.⁵¹

Leon Veliki se protivi javnom ispovijedanju grijeha te tvrdi da se ne bi trebalo odgađati pokoru. Svim grešnim klericima se ne nameće pokora, ali ih se potiče da se povuku u osamu.⁵²

Pokrajinski sabori su se bavili pitanjem klerika poput Elvira 306., Epaona 517; Arlesa 524.; koji tvrde da se biskup, svećenik ili đakon koji učini preljub mora zatvoriti u samostan, a pričest može primiti samo kao laik.⁵³

⁴⁹ RAGUŽ, I., *Ambrozije*, Đakovo, 2020., 84. – 85.

⁵⁰ Usp. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 163.

⁵¹ MANDAC, M., Uvod, u: *Sveti Augustin, Život i djelo*, Kršćanska sadašnjost, Služba Božja, Zagreb - Split, 2019., 93. – 96.

⁵² Usp. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 163.

⁵³ Usp. isto.

3.2. Kanonska pokora

Ovaj oblik pokore javlja se u trećem stoljeću. Zove se „kanonskom“ jer su njezinu disciplinu utvrđivali sabori svojim kanonima. Taj je oblik pokore bio u mnogočemu drukčiji od današnjeg oblika. Bila je strukturirana ovako: a) pod predsjedanjem biskupa uvođenje među pokornike i određivanje težine i trajanje pokore; b) vršenje samih pokorničkih čina, privatnih i javnih; c) pomirenje polaganjem biskupovih ruku nakon izvršene pokore.⁵⁴

Grijesi koji potpadaju pod kanonsku pokoru bili su oni za koje se smatralo da dijele od Tijela Kristova. Općenito se smatralo da su to sljedeći grijesi: nečistoća: preljub, bludništvo, homoseksualnost, nečasne riječi; ubojstvo, idolopoklonstvo, vraćanje, pohlepa, krađa, zavist (ljubomora, častohleplje, mržnja), laž (lažno svjedočenje, prijetvornost, kleveta), zloća (srdžba, svađa, nepravda, prijevara), oholost (ispraznost, naprasitost), neumjerenost, pijanstvo. Međutim popis teških grijeha koji zahtijevaju kanonsku pokoru i popis ostalih, lakih grijeha razlikuju se od autora do autora onoga vremena.⁵⁵

3.2.1. Bogoslužje kanonske pokore

Pokorničko bogoslužje: Kanonska se pokora razvija u trećem stoljeću. Odvija se u tri stupnja: 1. ulaz među pokornike; 2. *actio poenitentiae* ili čin pokore; 3. *reconciliatio* ili pomirenje.

3.2.2.1. Ulaz među pokornike i nalaganje pokore

Biskup je nalagao grešniku da uđe među pokornike ukoliko se radilo o javnim teškim grijesima. Grešnik je u redovitom slučaju znao dolaziti ispovjediti svoje grijeha, a biskup je odlučivao potpada li određeni grijeh pod javnu pokoru ili ne, i odlučivao je o trajanju i vrsti pokore. Čin ulaska među pokornike bio je liturgijski čin gdje se grešnik službeno odjeljivao od ostalih vjernika. Ponekad je u obredu ulaska među pokornike grešnik javno ispovjedio

⁵⁴ Usp. ZAGORAC, V., *Kristova otajstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., 144.

⁵⁵ Usp. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 164.

svoje grijeha. U obredu ulaska među pokornike biskup je polagao ruke na grešnike, a pokornik je znao dobiti i pokornički pojas.⁵⁶

Prema Gelazijevu sakramentaru ovako glasi ulazak grešnika među pokornike:

Pokornika primi na Pepelnicu ujutro. Stavi mu pokornički pojas i zatvori do Velikog četvrtka.

„Gospodine, Bože naš, koji našim ispaštanjem pobjeđuješ naše grijeha, molimo te, svrni svoj pogled na svoga slugu koji priznaje da je sagriješio protiv tebe. Ti daješ otpuštenje prijestupa i oproštenje grijeha; ti koji si rekao da više voliš pokoru grešnika negoli njegovu smrt. Udijeli, dakle, Gospodine, da tvoj sluga bdije i posti da bi se ponovno mogao radovati u tebi i uživati vječnu sreću, pošto bude iskupio svoje grijeha. Zazivamo, Gospodine, tvoje veličanstvo i blagost tvoga imena, da se dostojiš podijeliti ovome svome sluzi, koji se prizna grešnikom, otpust grijeha i oproštenje prijestupa kao kazne koje je zaslužio za svoja djela. Ti koji si zalutalu ovcu na svojim ramenima vratio u ovčinjak, ti kojeg je umilostivila carinikova molitva, budi milosrdan i ovom svome sluzi. Pomozi mu da ustraje kao raskajani grešnik i da brzo nađe tvoju naklonost te da tako ponovno zadobije pravo nadati se vječnoj slavi, kada bude ponovno pripušten svetom i časnom žrtveniku.”⁵⁷

3.2.2.2. Actio poenitentiae ili izvršavanje pokore

Ovo je razdoblje započinjalo ulaskom među pokornike. Djela pokore bila su dijelom javna, dijelom privatna. Privatna se pokora sastojala u tome da je pokornik postio, spavao na tvrdom ležaju ili u pepelu, posvećivao se dugim molitvama i uzdržavao se od kupanja. Javni je pokornik morao nositi pokorničku odjeću, tražiti od mučenika, priznavalaca i ostalih vjernika da mole za njega. Na početku je to pokornik činio u predvorju crkve, a tijekom izvršavanja pokore bilo mu je dopušteno da zauzme određeno mjesto u crkvi, ali se nije mogao pričešćivati za čitavo vrijeme izvršavanja pokore.

Krajem četvrtog stoljeća počinju se točno određivati pokorničke obveze: Opće obveze su bile molitve, postovi i milosti. Nadalje, u liturgiji su bili predviđeni različiti obredi za

⁵⁶ Usp. isto.

⁵⁷ Navedeno prema: isto.

čišćenje pokornika. U korizmi bi svećenici polagali ruke na pokornike, a u blagdanima bi klečali u crkvi. Također su bili duži prevoziti i sahranjivati mrtve.⁵⁸ Osim toga, postojale su određene pokorničke obveze i zabrane. Pokornicima je bilo zabranjen primenje svetoga reda, ali im je bila zabranjena i ženidba, a ukoliko su živjeli u braku morali su do kraja života živjeti u bračnoj čistoći. Iz starih spisa možemo izdvojiti općenito četiri pokornička reda po stupnjevima:

- *Flentes*: pokornici ovog tipa stajali su pred crkvom u pokorničkoj odjeći, s pokorničkim pojasom i posuti pepelom. U suzama su molili vjernike da mole za njih. Takvi su pokornici bili najviše ponižavani jer su ih vjernici osuđivali i prekoravali.
- *Audientes*: smjeli su stajati na ulazu u crkvi i to samo u službi riječi
- *Substrati*: smjeli su biti na cijeloj euharistijskoj službi, ali samo na koljenima ili prostrti
- *Consistentes*: oni su također mogli biti prisutni na euharistijskom slavlju, ali se nisu smjeli pričešćivati.⁵⁹

3.2.2.3. *Reconciliatio* ili *absolutio poenitentiae* ili pomirenje

Konačni čin (sakramentalnog) pomirenja pokornika i vraćanje u Crkvu. Taj se obred najčešće činio nakon korizmene priprave na Veliki četvrtak. Obred je išao tako da je čitava zajednica prvo molila za pokornika dok on ulazi u crkvu. Kad pokornik dođe pred oltar, moli sve prisutne da se mole za njega, a biskupa moli da ga pomiri s Bogom. Nakon toga biskup drži homiliju, nakon čega slijedi biskupovo polaganje ruku i moli pomirbenu molitvu. Na kraju pokornik pristupa euharistiji.

Gelazijev sakramentar donosi obred pomirenja. Đakon predstavlja Crkvi i biskupu samog pokornika i svjedoči da je vrijedan pomirenja. Đakonov govor prepun je biblijskih aluzija.

Pokornik dođe iz mjesta gdje je izvršio pokoru i biva doveden u zajednicu vjernika. Kad se prostre na zemlju đakon kaže kako slijedi: Preuzvišeni biskupe, došlo je vrijeme milosti, to jest stigao je dan Božjeg milosrđa i spasenja ljudskoga, dan u kojem je smrt pobijedena i u kojem je začet vječni život: u vinogradu svega stvorenja treba sada

⁵⁸ Usp. isto.

⁵⁹ Usp. isto.

zasaditi nove sadnice I tako zamijeniti ono što je staro. Iako u svakom razdoblju Bog dijeli blago svoje dobrote i milosrđa, ipak su ovi dani pogodniji od ostalih za oprostjenje grijeha i za milost krštenja. Naša se zajednica ima uskoro povećati novokršćenicima, ali se ima uvećati i brojem onih grešnika koji se vraćaju u nju. Vode krštenja peru, kao što čiste suze pokore. Radost je zbog nadolaska novih vjernika, radost je i zbog pomirenja pokornika! Eto zašto se pokornik u svojim molitvama, nakon što je sagriješio prestupivši zakon, ponizuje i prostire pred Bogom govoreći s prorokom: 'Sagriješih, bezakonje počinih, zlo učinih; smiluj mi se Gospodine!' Ovaj pokornik neće bez koristi čuti glas koji govori u evanđelju: 'Blaženi oni koji sada plaču, jer će se utješiti'. On je jeo, kao što je pisano, kruh bola, natopio je svoju postelju suzama, rastužio je svoje srce žalošću, trapio je svoje tijelo postovima, da bi mu duša povratila zdravlje koje je bila izgubila. Samo je milost pokore za sve korisna i svakome ugodna. Grešnik, potaknut na ispaštanje svim dobrim primjerima koje vidi oko sebe u prisutnosti svih onih koji boluju zajedno s njim uzvikuje i proglašava, preuzvišeni biskupe: 'Bezakonje svoje priznajem i grijeh je moja vazda preda mnom. Odvrati lice svoje, Gospodine, od grijeha mojih, izbriši svu moju krivicu! Vrati mi radost svoga spasenja i učvrsti me duhom spremnim.' Tako pokornici mole i zazivaju milosrđe Božje u žalosti svoga srca. Preuzvišeni biskupe, obnovi u njima ono što je davao razderao i slomio. Snagom svojih molitava i po pomirenju koje dolazi od Boga pomiri ove ljude s Bogom. Pokornici koji su donedavno bili u nemilosti zbog svojih grijeha neka odsada budu mili Bogu zajedno s ostalima, pošto bude pobijeden sotona, začetnik njihove smrti.

Nakon ovih riječi biskup opominje pokornike da ne padnu ponovno u grijeha koji su izbrisani pokorom. Zatim biskup izgovara nad pokornikom ove riječi:

Poslušaj, Gospodine, naše molbe i usliši me – iako i ja kao prvi potrebujem tvoje milosrđe! Usliši onoga koga si postavio – ne po njegovim zaslugama, nego po svom milosrđu – da bude službenikom ovoga djela (pomirenja). Udijeli nam pouzdanje u našoj službi i po nama učini ono što je djelo tvoga milosrđa. Udijeli, molimo te, Gospodine, ovom svome sluzi dostojan plod pokore, da bi tako mogao biti ponovno uveden u tvoju svetu Crkvu iz koje se bio isključio po grijehu. Bože, uzvišeni stvoritelju, milosrdni tvorče

ljudskog roda, ti koji si krvlju jedinca Sina otkupio čovjeka kojeg je od početaka nadjačala đavolska zavist, daj život ovome grešniku, ti koji ne želiš da on umre. Ti koji nikad ne ostavljaš grešnika u bespuću, prihvati ga usprkos njegovim bezakonjima! Neka te ganu, Gospodine, uzdasi i suze ovoga sluga. Izliječi njegove rane. Prihvati svojom rukom onoga koji je pao. Neka tvoja Crkva ne trpi nikakve štete u bilo kojem svom dijelu, niti tvoje stado krvarenja. Neka se neprijatelj ne raduje zbog zla učinjenog tvojoj obitelji i neka druga smrt ne ubije onoga koji je bio preporođen spasonosnim krštenjem. Pred tobom, Gospodine, uzdižemo svoje molitve i izlijevamo svoje suze. Poštedi one koji se uzdaju u te, da ne bi pali pod osudu budućeg suda. Zaboravi zauvijek strašne tmine I vapaje koji dolaze iz plamena. Neka ne bude pogođen novim ranama sada, pošto se povratio s grešnog puta da hodi putem pravednosti. Neka mu se zauvijek cjelovitima sačuvaju milosni darovi i dobročinstva tvog milosrđa.⁶⁰

3.2.2. Osobine kanonske pokore

- *Neponovljivost.* Neponovljivost pokore nalazimo prvi put u djelu Hermin Pastir. Povezuje se sa sakramentom krštenja jer kao što je krštenje jedno, tako je i pokora *druga metanoja*. Onaj tko je nakon kanonske pokore ponovno bio pao u grijeh značilo je da obraćenje nije bilo iskreno i ozbiljno. Neponovljivost ove pokore trajala je sve do pojave tarifne pokore. Pomirenomu i ponovno palomu pokorniku pričest se davala samo na smrtnoj postelji.⁶¹
- *Strogost.* Pokorničke su zabrane bile toliko stroge da su obvezivale pokornika i nakon pomirenja. *Ozbiljnost grijeha i ozbiljnost obraćenja:* Pošto je grijeh uvijek težak i ozbiljan, pokora, protulijek, mora biti snažna i djelotvorna. *Veća težina grijeha učinjena poslije krštenja:* Iako pomirenje oprašta grijehe, ne uklanja posljedice. Stoga pokornik treba činiti dugu i tešku pokoru. Grijeh učinjen nakon krštenja ukazuje da su i obraćenje i veza s Kristom zapravo bili slabi i znači da se grešnik već tada opirao djelovanju Duha Svetoga. Sve se to nadoknađivalo pokorom.⁶²

⁶⁰ Navedeno prema: Isto.

⁶¹ Usp. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 168. – 169.

⁶² Usp. isto, 169.

- *Izuzetnost*. Budući da je kanonska pokora bila jedinstvena i veoma stroga, može se razumjeti zašto je nisu svi prihvaćali. Još jedan od razloga slabog prihvaćanja javne pokore bila je činjenica da su samo teški grijesi ulazili u nju, a granica između lakih i teških grijeha nije uvijek bila jasna. Mnogi su biskupi odgovarali mlađe vjernike od preranog ulaska među pokornike zbog mogućnosti od ponovnog pada. Na kraju je kanonska pokora postala sakrament za starce.⁶³
- *Sakramentalnost kanonske pokore*. Nauk o sedam sakramenata definiran je točno tek Tridentskim saborom. Za Oce sakrament je bio misterij, otajstvo Kristova života i života same Crkve. Uz kanonsku pokoru svoju vrijednost ima i privatna dobrovoljna pokora i zauzetost zajednice vjernika. Oci su naglašavali da su za laike i svakodnevne grijeha dovoljne osobne pokorničke vježbe te svakodnevna težnja za obraćenjem. Osobna pokora i obraćenje mogu čistiti od lakih grijeha upravo zbog toga što je kršćanin krštenjem životno vezan uz Krista i uz njegovu smrt. Ako se pokornik pomiri s Bogom, on treba biti pomiren i s Crkvom koja se zauzima za pokornike. Sama crkvena zajednica višestruko moli za pokornike: *molitvom* cijele Crkve kao zajednice za oprostjenje grijeha; *bratskom ljubavlju* koja se prvenstveno očituje u opraštanju Crkva nudi pokorniku; slušanjem Božje riječi u zajednici koje je važno i za oprostjenje lakih grijeha i za opraštanje grešnika; *sakramentalnim pomirenjem* sa biskupove strane koje je učinkovito jer biskup predstavlja Crkvu kojoj je Krist dao vlast razrješivati i odrješivati. Crkva odrješuje po biskupu, njezinom zakonitom predstavniku.⁶⁴

Zbog ovako strogih propisa vezanih uz kanonsku pokoru, postojale su i neke paralelne prakse.

- *Ispovijed i duhovno vodstvo*. Bila je to ispovijed grešnika nekom monahu (ne nužno svećeniku) koji bi ih liječio molitvama i savjetima. Taj je običaj bio prisutan na Istoku. Oni su određivali težinu grijeha, molitve i pokornička djela.⁶⁵
- *Pomirenje bez „actio poenitentiae“* Postojali su grešnici koji su dobivali preporuke mučenika ili priznavalaca te bili pomirivani bez ulaska u red pokornika. I sami umirući su

⁶³ Usp. isto.

⁶⁴ Usp. isto, 169. – 170.

⁶⁵ Usp. isto, 170.

bili pomirivani bez izvršene pokore, ali pod uvjetom da uđu među pokornike ako ozdrave.

- *Pričest grešnika bez prethodnog sakramentalnog pomirenja.* Biskupi su mladim grešnicima preporučivali da pričekaju sa kanonskom pokorom zbog sklapanja ženidbe i spolnog života. Takvi su se jednostavno živeći u iščekivanju *in extremis* pričešćivali i nastojali živjeti kršćanskim životom. Zanimljivo je bilo pravilo da se samo jedanput može primit sakramentalno pomirenje da se radije grešnike pripuštalo pričesti nego da ih se dvaput pomiruje. I grešni klerici su pristupali pričesti bez pomirenja. Pričest se davala i onim grešnicima koji su nakon sakramentalnog pomirenja ponovno pali, ali su pokazivali znakove kajanja i obraćenja. Primali su pričest, ali ne i pomirenje. Također treba imati na umu da je sakrament pomirenja u to vrijeme bio rezerviran praktički samo za starce i umiruće.⁶⁶

3.3. Tarifna pokora

Iako nije lako odrediti vrijeme nastanka ove pokore koju nazivano „tarifna pokora“. Prvi njezini tragovi datiraju iz 6. st., a detaljniji opisi te prakse javljaju se tek u 8.st. Krajem šestog stoljeća 589. godine na saboru u Toledo u jednom kanonu nalazimo prvo svjedočanstvo o tarifnoj pokori. Prema tom tekstu zaključuje se da je prakticiranje tarifne pokore postalo sve zastupljenije. Ta se praksa razvila u keltskim i anglosaksonskim samostanima. U početku je Crkva osuđivala ovu praksu, no kasnije je i sama prihvaća.

„Saznali smo da u nekim španjolskim crkvama ljudi ne čine pokoru u skladu s određenim kanonima, nego na sasvim nedostojan način, tako da svaki puta kada sagriješe traže od svećenika da ih pomiri. Da bi se dokrajčila takva umišljenost, ovaj sveti sabor određuje da se pokora ima činiti prema drevnim kanonima, tj. da onaj koji se kaje za vlastite grijehе bude udaljen od pričesti te da se na nj polažu ruke zajedno s ostalim pokajnicima. Zatim, kada se navrší vrijeme zadovoljštine, neka se takav ponovno pripusti pričesti, kada to svećenik nađe za zgodno. A oni koji bi za vrijeme pokore ili

⁶⁶ Usp. isto, 170. – 171.

*nakon pomirenja ponovno upali u stare grijehе, neka budu prema odredbama drevnih kanona izopćeni (kan. 11).*⁶⁷

Postoji nekoliko posebnih oznaka ovog novog oblika pokore, od kojih je najvažnija njezina *ponovljivost*. To jednostavno znači da ukoliko bi pomireni kršćanin ponovno zgriješio, mogao je ponovno primiti pokoru i primiti odrješenje. Osim njezine ponovljivosti, tarifna pokora više nije javna već postaje *privatna*. Nakon što grešnik dođe na ispovijed i prizna svoje grijehе, on više ne ulazi u red pokornika kao što se prije činilo, već mu svećenik odredi pokoru prema težini grijehа slijedeći odredbe koje je nalazio u *liber poenitentialis*. Te su knjige bile uvedene kako bi svećenici bili ujednačeni. Pokornik je mogao dobiti odrješenje od grijehа tek nakon što bi izvršio pokoru. U posebnim slučajevima kao što su bolesnici, hodočasnici, putnici kojima je bilo teško ponovno se vratiti odmah se dijelilo odrješenje, a pokora se izvršavala naknadno. U tarifnoj pokori nisu postojale ni obveze ni zabrane za čitav život kao u kanonskoj pokori. Stoga se mogla primijeniti i na klerike koje je odrješivao samo biskup.⁶⁸

Budući da se za svaki grijeh davala vlastita pokora, zbir svih pokora često je znao premašiti ljudski vijek. Stoga su se počele pojavljivati *komutacije* (zamjena), *kompensacije* (nadmjesci) ili *otkupljenja*. Primjerice, zamjena za post od tri dana pokornik je ili morao stajati dan i noć ne spavajući ili recitirati 50 psalama s pripadajućim pjesmama, ili recitirati časoslov od 12 časova, s 12 dubokih naklona svakog sata s uzdignutim rukama. Zamjena za post od godine dana pokornik je morao provesti tri dana u grobu nekog sveca bez hrane i pića, ne spavajući i ne skidajući odjeću, a za to vrijeme mora recitirati psalme ili časoslov, već kako mu je naložio svećenik. Druga zamjena za pokoru od godine dana jest ta da je pokornik morao provesti tri dana u crkvi bez hrane, pića i spavanja, gol, stojeći uspravno i da pjeva psalme i recitira časoslov. Za vrijeme molitve morao se 12 puta pokleknuti nakon što je svoje grijehе ispovjedio svećeniku i narodu. Treća zamjena jest da se pokornik mora trapiti mjesec dana do te mjere da dovede svoj život u opasnost.⁶⁹

⁶⁷ Usp. isto, 171.

⁶⁸ Usp. isto, 172.

⁶⁹ Usp. isto, 173. – 174.

Otkupljenje (*redemptiones*) se sastojalo u tome da bi grešnik dao odslužiti određeni broj misa ili bi platio nekome da umjesto njega izvrši pokoru. Tako su se počele vršiti mise za pokojnike i one pokojnike koji nisu dospjeli izvršiti pokoru. To je s jedne strane dovelo do ređenja mnogih redovnika, a s druge strane javljaju se *apologije*. Apologije su misne molitve za oprostjenje grijeha živih i mrtvih. U starom obredu mise bilo ih je vrlo mnogo, a neke su danas ostale.⁷⁰

3.4. Tri oblika crkvene pokore u srednjem vijeku

U srednjem vijeku javlja se karolinška reforma koja je pokušala obnoviti i postrožiti kanonsku pokoru i to tako da je za javne grijeha pokora bila javna pokora, a za privatne, tj. tajne grijeha bila privatna pokora. No, to nije uspjelo jer se kanonska pokora najčešće primjenjivala u teškim slučajevima. Krajem 12. stoljeća i početkom 13. stoljeća nastaju tri oblika pokore: privatna pokora (tj. tarifna), javna i svečana (tj. kanonska) pokora, i javna nesvečana pokora. U javnu nesvečanu pokoru ulazilo je pokorničko hodočašće koje je mogao nametnuti svaki župnik. Na ulazu u crkvu svećenik je pokorniku predavao torbu i štap. Pokorničko je hodočašće bilo ponovljivo a nametalo se za sablažnjive javne grijeha. Pogotovo se primjenjivala klericima zbog skandaloznih grijeha. Pokornici koji su vršili pokorničko hodočašće su zapravo bili kriminalci koji su na svome hodočašću često uznemirivali stanovništvo.⁷¹

3.5. Prijelaz od tarifne pokore do današnjeg oblika pokore

Od devetog stoljeća sve se više naglašavalo ispovijedanje, tj. najbolja je pokora bila optužba grijeha pred svećenikom da se primi odrješenje, što se pogotovo vidi u izrazu *confessio* koji više ne znači samo ispovijedanje grijeha, nego i čitav sakrament pomirenja. U počecima su odrješenja bila deprekativna (*Neka ti se Gospodin smiluje...*), a kasnije se sve više naglašavaju indikativni obrasci (*Njegovom vlašću ja te odrješujem.*). Na četvrtom Lateranskom saboru određeno je da svi kršćani barem jednom godišnje moraju ispovjediti

⁷⁰ Usp. isto, 174.

⁷¹ Usp. isto, 174.

teške grijeha. Iako se vjerovalo da sama euharistija ima moć opraštati grijeha, ipak se preporučivalo i naglašavalo važnost sakramenta pomirenja.⁷²

3.6. Sakrament pokore na Tridentskom saboru

Skolastika, reformacija i Tridentski sabor označavaju daljnji razvoj u shvaćanju pokorničke discipline. Iako možda nisu nastali novi oblici pokore u Crkvi, svejedno su razjasnili značaj pojedinih njezinih čimbenika. Reformacija je, nijekala evanđeosko podrijetlo pokore kao sakramenta odbacujući skolastički nauk o pokori. Na svoj vlastiti način reinterpretirala je kajanje i zadovoljštinu. Tridentski je sabor protiv reformatora potvrdio opstojnost sakramenta pokore kao različitog od krštenja i odbacio reformatorsku reinterpretaciju kajanja i zadovoljštine.⁷³ Zbog mnogih konfuzija i mnogih nejasnoća, Tridentski sabor donosi nekoliko odredaba vezane uz sakrament pomirenja i oprostjenje grijeha. Čak se i nakon Tridentskog sabora nastavilo raspravljati o pokori. Na nauk o pokori su se naime odrazile beskrajne rasprave moralista o laksizmu, tuciorizmu, probabilizmu kao i o savršenoj i nesavršenoj ljubavi ili savršenom ili nesavršenom kajanju. Jedina je razlika to što je Tridentski sabor toliko učvrstio postojeći oblik pokore da ništa više nije moglo utjecati na njega.⁷⁴ Koncil je sakramentu ispovijedi posvetio čak tri kanona, i jedno dugačko peto poglavlje. Ukratko, Tridentski sabor tvrdi da je sakramentalna ispovijed, božanski ustanovljena, potrebna za spasenje svakom čovjeku. Potrebno je pred svećenikom ispovijediti sve grijeha kako bi ispovijed bila cjelovita. Također tvrdi da se vjernik treba ispovijediti barem jednom godišnje ukoliko ima teških grijeha.⁷⁵

Kan. 5. „Tko kaže da je glavni plod euharistije oprostjenje grijeha, ili da iz nje ne slijede drugi učinci, neka bude kažnjen anatemom.”⁷⁶

Prema ovom kanonu vidi se da su nastale nejasnoće glede odnosa između euharistije i ispovijedi zbog površnog tumačenja Kristove riječi „Ovo je krv moja, krv Saveza, koja se za

⁷² Usp. isto, 175.

⁷³ Usp. ZAGORAC, V., *Kristova otajstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., 161. – 162.

⁷⁴ Usp. isto, 162.

⁷⁵ Usp. TAMARUT, A., *Teološko-pastoralna aktualnost sakramenta ispovijedi*, u: Bogoslovska smotra, 3(2007)77, 701. – 702.

⁷⁶ DENZINGER, H. – HÜNERMANN, P. (prir.), *Zbirka sažetaka vjerovanja definicija i izjava o vjeri i čudoređu*, UPT, Đakovo, 2002., br. 1655.

mnoge proljeva na otpuštenje grijeha“ (Mt 26, 28). Euharistija je ishodište svih sakramenata, tako i krštenja i pomirenja, ali je za oprostjenje grijeha ipak predviđen poseban sakrament. Sabor u tom smislu veli: „Tko kaže da je glavni plod presvete euharistije oprostjenje grijeha, ili da iz nje ne slijede drugi učinci, neka bude izopćen.”

„Kada bi svi preporođeni imali zahvalnost prema Bogu, da ustrajno brane pravednost primljenu u krštenju po njegovoj dobrohotnosti i milosti, ne bi bilo potrebno da osim krštenja bude ustanovljen neki drugi sakrament za oprostjenje grijeha. Budući pa je „Bog bogat milosrđem“ (Ef 2, 4) koji „dobro zna kako smo sazdani“ (Ps 103, 14), donio lijek života onima koji su se poslije (krštenja) predali u službu grijeha i vlast đavla, to jest sakrament pokore kojim će se onima koji poslije krštenja padnu primijeniti dobročinstvo Kristove smrti.“⁷⁷

„Pokora je bila naime potrebna svim ljudima koji su se oskrvnuli nekim smrtnim grijehom, da u bilo koje vrijeme steknu milost i pravednost, pa i onima koji su tražili da ih se opere sakramentom krštenja, kako bi mržnjom na grijeh i pobožnim bolom duše, odbacili i ispravili pokvarenost i okajali toliku uvredu Bogu.“⁷⁸

„Nadalje, prije Kristovog dolaska pokora nije bila sakrament, niti je ona to poslije (Kristovog) dolaska za bilo koga prije krštenja. Gospodin je pak sakrament pokore ustanovio prije svega onda, kad je poslije uskrsnuća udahnuo u svoje učenike, govoreći: „Primitite Duha Svetoga. Kojima otpustite grijeha, otpuštaju im se; kojima zadržite, zadržani su im.“ (Iv 20, 22sl.)⁷⁹

Sabor također donosi razliku između sakramenta pokore i sakramenta krštenja i njihovih djelotvornosti.

„Uostalom zna se da se taj sakrament u mnogim svojstvima razlikuje od krštenja. Naime, osim što se materija i forma, što čini bit sakramenta, vrlo jako razlikuju, sigurna je činjenica da djelitelj krštenja me mora biti sudac, jer Crkva nije prema nikome sudac tko nije prije toga ušao u nju kroz sama vrata krštenja.“⁸⁰

⁷⁷ Isto, br. 1668.

⁷⁸ Isto, 1669.

⁷⁹ Isto 1670.

⁸⁰ Isto, 1671.

„Jedan je naime plod krštenja, a drugi pokore. Obukavši naime Krista po krštenju, u njemu naime postajemo drugo stvorenje, stječemo puno i potpuno oprostjenje svih grijeha; k toj pak obnovi i cjelovitosti nikako ne možemo stići po sakramentu pokore bez naših velikih molbi i napora, jer to traži Božja pravednost, te su sveti oci pokoru s pravom nazvali „na neki način mukotrпно krštenje“. Ovaj naime sakrament pokore je potreban za spasenje onima koji su pali poslije krštenja, kao što je krštenje (potrebno) onima koji još nisu preporođeni.“⁸¹

„Osim toga sveti sabor uči da je forma sakramenta pokore, u čemu se na poseban način nalazi snaga same pokore, položena u one riječi djelitelja: Ja te odrješujem, itd. kojima su doduše hvalevrijedno, prema običaju Svete crkve, dodane neke molitve, ali one nipošto ne spadaju na bit same forme, niti su potrebne za podjeljivanje samog sakramenta.“

„A kao materija tog sakramenta su čini samog pokornika, to jest, pokajanje, ispovijed i zadovoljština. A oni se po Božjoj odredbi traže kod pokornika za cjelovitost sakramenta, za puno i potpuno oprostjenje grijeha, te se zbog tog razloga nazivaju dijelovi pokore.“

„Zaista pak je predmet i učinak tog sakramenta, ukoliko se misli i na njegovu snagu i učinkovitost, pomirenje s Bogom, koje međutim kod pobožnih ljudi koji s pobožnošću primaju taj sakrament, običava biti popraćeno s mirom i vedrinom savjesti i velikom duhovnom utjehom.“⁸²

Kan. 6. „Tko niječe da je sakramentalna ispovijed ustanovljena i da je ona potrebna za spasenje po Božjem zakon; ili tko kaže da je način tajnog ispovijedanja samo svećeniku, što je Katolička crkva od početak uvijek obdržavala i održava, stranu ustanovljenju i Kristovoj zapovijedi te da je ona ljudska izmišljotina: neka bude kažnjen anatemom.“⁸³

Ovaj kanon ističe da je Krist taj koji je ustanovio sakrament pokore. Grešnik se ispovijeda svećeniku, a ispovijed je tajna. Sabor vjeruje da je ispovijed oduvijek bila tajna, što ne stoji, jer je, kao što znamo, u počecima bilo dovoljno priznavanje grešnosti.

⁸¹ Isto, 1672.

⁸² Isto, 1673.

⁸³ Isto, 1706.

„Tko kaže da za oprostjenje grijeha u sakramentu pokoru po Božjem zakonu nije potrebno ispovjediti sve i pojedince smrtne grijeha(...), pa i one tajne(...), nego kaže da je samo ona ispovijed korisna za pouku i utjehu pokornika(...), ili da se ne smiju ispovjediti laki grijesi: neka bude kažnjen anatemom.“⁸⁴

Kanon 7. naglašava da je potrebno da grešnik ispovijeda sve teške grijeha kojih je svjestan, ali i da je dobro ispovijedati i lake grijeha. Ispovijedanje samo lakih grijeha shvaća se kao izražavanje hvale Bogu.

Tko kaže da je nemoguća ispovijed svih grijeha, kako se obdržava u Crkvi, i da je pobožni trebaju ukinuti kao ljudsku predaju; ili da na ispovijed nisu obvezatni jednom godišnje svi i pojedini kršćanski (...).⁸⁵

Ovaj kanon podsjeća da se mogu ispovjediti svi grijesi, i da je nužno barem jedanput godišnje ispovjediti sve teške grijeha.

„Tko kaže da sakramentalno odrješenje svećenika nije čin suda, nego samo čista služba izjavljivanja i objavljivanja da su oprosteni grijesi onome koji se ispovijeda, samo ako vjeruje da je odrješen, ili tko kaže da svećenik ne odrješuje ozbiljno, nego u šali; ili tko kaže da za ispovijed pokornika nije potrebno da ga svećenik može odrješiti(..).“⁸⁶

Ovaj kanon govori o pravnom vidu pokore. Ispovijed grijeha se vidi kao sudski čin i da je strogo potrebno ispovijedanje grijeha da bi se dobilo odrješenje.

„Tko kaže da biskup nema pravo sebi pridržati (neke) slučajeve, osim za izvanjski poredak, te da zbog toga pridržavanje slučajeva ne sprječava svećenika u pravom odrješenju u pridržanim slučajevima (...).“⁸⁷

Kanon 11 tvrdi kako nije dostatna samo vjera da se dostojno primi pričest. Tko je god svjestan teškoga grijeha, dužan je ispovjediti se prije nego što se pričesti. Sabor ipak priznaje da je ovo »običaj« Crkve, tj. da nije božanskog prava; stoga priznaje da ima slučajeva kada se ispovijed ne može zahtijevati prije pričesti.

⁸⁴ Isto, 1707.

⁸⁵ Isto, 1708.

⁸⁶ Isto, 1709.

⁸⁷ Isto, 1711.

4. Red pokore iz 1614. godine

Ovaj oblik reda pokore rezultat je i plod Tridentskog sabora. Koristio se i bio je na snazi sve do 1973. godine. Osobitosti ovog obrednika jest to što predviđa samo pojedinačno odrješenje. Prema njemu slavlje pokore može se održati samo u Crkvi. Žene se mogu ispovjediti samo u crkvi, a između svećenika i pokornika tijekom ispovijedi trebaju biti rešetke.

Prije ispovijedi pokornik treba izmoliti opću ispovijed ili barem reći *Ispovijedam se Bogu svemogućemu i tebi, oče*. Nakon toga slijedi ispovijed grijeha, svećenik po potrebi postavlja pitanja, iznosi pouku i nameće pokorniku pokoru. Nakon toga pokornik moli kajanje, te svećenik pokorniku udjeljuje odrješenje od grijeha.

U ovom obredu nema nikakve službe riječi, ni molitvenog dijaloga, nema ni znaka sudjelovanja zajednice, pravnički je sročan. Ne spominje se niti krštenje, niti euharistija, niti vazmeno otajstvo. U zaključnoj se molitvi jedino spominje muka Isusova.⁸⁸

„Smilovao ti se svemogući Bog, otpustio ti grijeha tvoje i priveo te u život vječni. Amen. Oproštenje, odrješenje i otpuštenje tvojih grijeha podao ti svemogući i milosrdni Gospodin. Amen.

Gospodin naš Isus Krist odriješio te i ja te njegovom vlašću odrješujem od svake veze izopćenja(suspenzije) i interdikta, koliko mogu, a ti potrebuješ. Zatim, ja te odrješujem od grijeha tvojih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen.

Muka Gospodina našega Isusa Krista, zasluge Blažene Djevice Marije i svih svetih, što god dobra učiniš i zla podneseš, sve to neka ti bude na otpuštenje grijeha, umnoženje milosti i nagrada za život vječni. Amen.“⁸⁹

⁸⁸ Usp. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018.,177.

⁸⁹ Usp. isto

5. Red pokore iz 1973. godine

Danas smo svjedoci oštre krize na mnogim područjima, pa i u životu Crkve. Drugi vatikanski sabor je bio svjestan te krize te je imao u cilju prilagoditi potrebama našeg vremena ustanove podvrgnute promjenama.⁹⁰ U tom ozračju valja promatrati i krizu i obnovu pokore. Neki od prigovora sadašnjem obliku sakramenta pokore jest prenaplašeni individualizam, nedostatan komunitarno-eklezijalni vid grijeha i pomirenja, formalizam ispovijedanja po ustaljenim shemama ili „katalozima grijeha“.⁹¹ Stoga je odredbom Svetoga zbora za bogoštovlje 2. prosinca 1973. izdan obnovljeni *Red pokore (Ordo poenitentiae)*.⁹² Posebno je istaknut zajedničarski i eklezijalni značaj grijeha i pokore: grijeh je uvreda Boga i uvreda braće, zato i pokora mora biti pomirenje s Bogom i pomirenje s Crkvom, koja surađuje u obraćenju svakog pojedinca ljubavlju, primjerom i molitvom. Sastavni dijelovi sakramenta pomirenja jesu: skrušenost i kajanje, ispovijed, zadovoljština i odrješenje. Sam obred svojom strukturom i obrascima ističe neke vidove pokore kao što je Božja inicijativa pomirenja, Trojstveno – ekonomska rasporedba pomirenja, povijesno – spasenjski kontinuitet Božjega djela pomirenja, i eklezijalni značaj pomirenja⁹³. Novina ovog Reda pokore jest ponovno otkrivanje smisla za vrijednost Božje riječi u liturgijskom slavlju kao i za eklezijalno značenje sakramenta pokore. Ovaj obrednik donosi tri nova oblika slavlja pokore: Prvi je red pomirenja pojedinih pokornika, drugi je red pomirenja više pokornika s pojedinačnom ispovijedi i odrješenjem, i treći je red pomirenja pokornika s općom ispovijedi i skupnim odrješenjem.⁹⁴

5.1. Red pojedinačnog pomirenja pokornika

Ovaj red pokore trebao bi biti zadnja varijanta. Struktura ovog reda je skladna i lako provediva. Nakon što se primi pokornika, ostavlja se prostor za bogoslužje riječi. Nakon što

⁹⁰ Usp. ZAGORAC V., *Kristova otajstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., 163.

⁹¹ Usp. isto, 165.

⁹² *Rimski obrednik obnovljen prema odluci Svetog općeg sabora Drugog Vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla Šestoga. Red pokore*, KS, Zagreb, 2009. (= RPK).

⁹³ Usp. isto, 169. – 171.

⁹⁴ Usp. PAŽIN Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 177.

pokornik ispovijedi svoje grijeha, svećenik iznosi nekoliko poticajnih riječi, nalaže pokorniku pokoru i odrješuje ga. Nakon odrješnja pokornika, i pokornik i svećenik daju hvale Bogu. Ovaj je obred moguće primijeniti kad nema mnogo pokornika na čekanju. Bogoslužje riječi se u praksi redovito ispušta zbog ako ima onih koji čekaju pomirenje.

Sam obrazac odrješnja je nov i bogat. Spominje se vazmeno otajstvo i uloga Crkve. Prvi dio je deprekativan, a zaključni je indikativan:

„Bog, milosrdni Otac, pomirio je sa sobom svijet smrću i uskrsnućem svoga Sina i izlio Duha Svetoga za otpuštenje grijeha. Neka ti po služenju Crkve on udijeli oprostjenje i mir. I ja te odrješujem od grijeha tvojih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen.“

Prema svjedočenju Annibala Bugninja mnogi su liturgičari predlagali više formula, tako da sve budu deprekativne, ali je samo prihvaćena gore navedena. Postoje dva deprekativna obrasca koja su kao bila predložena kao alternative:

„Dominus noster Iesus Christus, qui seipsum Patri pro nobis obtulit immolatum, quique Ecclesiae suae potestatem contulit remitendi peccata, ipse te gratia Spiritus Sancti a peccatis tuis per ministerium meum absolvat, atque in perfectam Ecclesiae pacem restituat. Qui vivit et regnat in saecula. Amen.“

Dominus noster Iesus Christus, qui passione et resurrectione sua mundum Patri reconciliavit, Spiritus Sancti gratia per ministerium meum peccata tua remittit, ut in plenam Ecclesiae vitam te restituat. Qui vivit et regnat in saecula. Amen.“⁹⁵

5.2. Red pomirenja više pokornika s pojedinačnom ispovijedi i odrješnjem

Ovaj oblik obreda počinje uvodnim obredom, slavljenjem riječi Božje (čitanja, homilija, ispit savjesti), obredom pomirenja (opća ispovijed grijeha, pojedinačna ispovijed i odrješnje, zahvala za Božje milosrđe), te zaključni obred. Ovaj je red protuslovan jer zajedničko bogoslužje riječi i ispit savjesti kao priprava za pojedinačnu ispovijed nemaju temelja u bogoslužnoj tradiciji, a ipak predstavlja određeno obogaćenje. Poteškoća je u tome što se

⁹⁵ Usp. isto, 178. – 179.

ispovijed i pomirenje događaju pojedinačno i privatno. Ispovijed grijeha, ostaje pojedinačna, a liturđičari su htjeli da se pomirenje podijeli onima koji su priznali svoje grijeha svećeniku. Kongregacija za nauk vjere nije to dopustila. Razlog tomu može biti krivo shvaćanje vjernika da je to oblik skupnog odrješenja bez pojedinačnog pristupa ispovijedi. Iako se moglo naložiti vjernicima da je pojedinačna ispovijed uvjet za valjano odrješenje.

Pokornička bogoslužja su raširena i imaju raznoliku praksu. U nekim se zajednicama slavi, a u nekim toga ni nema. A i tamo gdje se slavi, pita se zahvaća li to i koliko zahvaća one koji pristupaju sakramentu pomirenja. I tomu se traži uzrok. Jedan od uzroka može biti individualizam duhovnosti. To znači da u svijesti vjernika nema više zajedničkog slavlja, već samo slavlja i pristupanju slavlju za sebe. Javlja se privatizacija Boga. Sljedeći uzrok jest površno i nedovoljno razumijevanje sakramenta pokore. Ovdje nema susreta grešnika s milosrdnim i dobrotivim Ocem kako b se pomirio s Bogom i Crkvom. Uzrok može biti i indisponiranost svećenika, odnosno svećenik se često susreće s neuspjehom i umorom nakon mnogih pokušaja da osvijesti vjernike o smislu ovog sakramenta. Isto tako, mnogi svećenici mogu sumnjičavo gledati na pokornička bogoslužja, što u njima zna stvoriti strah. Sljedeći problem jest dolazak mnogih vjernika iz pobožnosti, bez materije za ispovijed i bez dovoljno ozbiljnog pristupa sakramentu pomirenja, ali i samom pokorničkom bogoslužju.

Osvrćući se natrag na kanonsku pokoru, može se vidjeti kako su obraćenje srca, kajanje, pokora i pomirenje procesi koji traju. Danas se to skoro pa uopće ne može zamijetiti. U kanonskoj se pokori još naglašava zajedništvo. Raskajanog grešnika biskup uvodi u red pokornika, izdvaja ga iz zajednice te ga na Veliki četvrtak ponovno vraća u zajednicu. Proces obraćenja i zajedništvo trebaju biti temeljni elementi sakramenta pomirenja.⁹⁶

5.3. Red pomirenja više pokornika s općom ispovijedi i odrješenjem

Ovaj oblik pomirenja najčešće je namijenjen za izuzetne situacije u kojima je materijalno nemoguće da se svi vjernici pojedinačno ispovjede. Sljedeće odredbe glase:

⁹⁶ Usp. isto, 179. – 181.

31. „*Pojedinačna i cjelovita ispovijed i odrješenje jedini su redoviti način kojim se vjernik, svjestan teškoga grijeha, pomiruje s Bogom i Crkvom; samo fizička ili moralna nemogućnost ispričava od takve ispovijedi, pa se u tome slučaju pomirenje može postići i na druge načine.*

Većem broju pokornika zajedno i bez prethodne pojedinačne ispovijedi opće se odrješenje ne može podijeliti osim:

a) ako prijeti smrtna opasnost te svećeniku ili svećenicima ne dostaje vrijeme da saslušaju ispovijedi pojedinih pokornika;

b) ako je velika potreba, to jest kada s obzirom na broj pokornika nema dovoljno ispovjednika da saslušaju kako treba ispovijedi pojedinaca unutar prikladnoga vremena, tako da bi pokornici, bez vlastite krivnje bili prisiljeni dugo ostati bez sakramentalne milosti ili svete pričesti; ali se potreba ne smatra dovoljnom ako ispovjednici ne mogu biti na raspolaganju samo zbog dolaska velikog broja pokornika, kao što se može dogoditi na nekoj velikoj svečanosti ili hodočašću.

32. *Prosuditi postoje li uvjeti što ih traži br. 31, pripada dijecezanskom biskupu, koji, vodeći računa o kriterijima što su usuglašeni s ostalim članovima konferencije biskupa, može odrediti slučajeve takve nužde.*

34. *Oni kojima se teški grijesi opraštaju općim odrješenjem neka što prije, kad budu imali priliku, pristupe pojedinačnoj ispovijedi prije nego ponovno prime takvo odrješenje, osim ako su u tome opravdanim razlogom spriječeni. No svakako treba da u roku od godine dana pristupe ispovjedniku, osim ako postoji moralna nemogućnost. I za njih, naime, vrijedi zapovijed koja naređuje svakom kršćaninu da barem jednom na godinu mora osobno ispovjediti svećeniku sve svoje teške grijeha koje nije pojedinačno ispovjedio.⁹⁷*

Ni ovaj red pomirenja nije utemeljen na tradiciji. Crkvi je na prvom mjestu uvijek bilo obraćenje, pa tek onda odrješenje. Nekada su pokornička djela za teške grijeha bila znak obraćenja, a nije bilo odrješenja. Također je pokornik uvijek prvo ispovjedao grijeha i

⁹⁷ RPK, 31.-35..

izvršio pokoru, da bi na kraju dobio odrješenje. Pokora je uvijek bila sredstvo i znak obraćenja.

Ovaj obred je u jednu ruku i necjelovit jer pokornik na kraju ipak mora otići na pojedinačnu ispovijed. Stoga se javlja pitanje kada se može primijeniti ovakav red pomirenja. Odnosno, u kojim se slučajevima može reći da bi pokornici bez vlastite krivnje dugo ostali bez sakramenta milosti? Papa Ivan Pavao II. Iznosi jasniji pregled vezano uz ovaj Red pomirenja. Tvrdi da se ovaj obred može uzeti u slučaju smrtne opasnosti i u slučaju velike potrebe kada bi vjernici bez svoje krivice ostali dulje vremena bez ovog sakramenta. Stoga, Švicarska biskupska konferencija, u skladu s time, izjavljuje da je osobno i potpuno priznavanje grijeha te pojedinačno odrješenje jedini redovan put kojim se vjernik pomiruje s Bogom i s Crkvom. Dalje, određuje se i da se u pokorničkim slavljima odrješenje daje pojedinačno nakon osobnog priznavanja grijeha. Ako nema pojedinačne ispovijedi, neka se slavlje zaključi običnom deprekativnom molitvom za oprostjenje grijeha. Određuje se i da se skupno odrješenje može podijeliti samo u slučaju neposredne smrtne opasnosti. Nažalost, unatoč ovim odredbama, vrlo malen broj vjernika nakon ovakvog slavlja pristupa pojedinačnom sakramentu pomirenja.⁹⁸

5.4. Pokornička slavlja

Ovdje se govori o nesakramentalnom slavlju. Ne smiju se pomiješati sa samim slavljenjem sakramenta pokore jer su pokornička slavlja veoma korisna za promicanje obraćenja i čišćenja srca. Pokorničko se slavlje upriličuje s ciljevima kao što je promicanje duha pokore u kršćanskim zajednicama, pomoć i priprava vjernicima za sakrament pokore, odgoj djece u svijesti o grijehu u ljudskom životu i oslobođenje u Kristu, i pomoć katekumenima u obraćenju.⁹⁹

Ustrojstvo pokorničkog slavlja jest sljedeće: a) Uvodni obredi (pjesma, pozdrav, molitva), b) čitanje Svetog pisma, pjevanje psalama, homilija; c) molitva okupljenih vjernika; d) Molitva Gospodnja pri čemu se stavlja naglasak na *otпусти nam duge naše kako i mi*

⁹⁸ Usp. PAŽIN Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 183. – 184.

⁹⁹ Usp. isto, 185.

*otpuštamo dužnicima našim...i izbavi nas od zla. Svećenik ili predvoditelj laik zaključí molitvom i otpusti narod.*¹⁰⁰

Zaključak

Zahvaljujući vlasti koju je Krist ostavio svojim apostolima svaki čovjek ima mogućnost pristupiti sakramentu pomirenja i ući u ponovno zajedništvo s Bogom i s Crkvom. Bez obzira koliko puta čovjek padne pod težinom grijeha, Bog ga uvijek prima natrag. Danas je velika kriza vjere, pa time i sakramenta pomirenja. Čovjek je okrenuo Bogu leđa i izgubio svijest o grijehu. Potrebno je vlastitim svjedočenjem i vjerom vratiti čovjeku svijest o stvarnosti i težini grijeha, ali i sliku Boga kao milosrdnog Oca koji uvijek prihvaća svakog čovjeka. Sakrament pomirenja uvijek iznova poziva i potiče na obraćenje srca. Tim sakramentom ne primamo samo oprostjenje od grijeha, već rastemo i u svetosti suobličavajući se sa samim Kristom. Tko odbija tražiti oprostjenje, odbija samog Krista. *Živim, ali ne više ja, nego živi u meni Krist. A što sada živim u tijelu, u vjeri živim u Sina Božjega koji me ljubio i predao samoga sebe za mene.*(Gal 2, 20)

¹⁰⁰ Usp. isto.

Literatura:

IZVORI:

1. DENZINGER, H. – HÜNERMANN, P. (prir.), *Zbirka sažetaka vjerovanja definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, UPT, Đakovo, 2002.
2. *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 2016.
3. *Rimski obrednik obnovljen prema odluci Svetog općeg sabora Drugog Vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla Šestoga. Red pokore*, KS, Zagreb, 2009. (= RPk).

KNJIGE:

1. ADAM A., *Uvod u katoličku liturgiju*, Hrvatski institut za liturgijski pastoral, 1993.
2. APOSTOLSKI OCI II., *Didache*, Verbum, Split, 2010.
3. APOSTOLSKI OCI III., *Hermin „Pastir“*, Verbum, Split, 2011.
4. BRUNOT, A., *Sveti Pavao i njegova poruka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980.
5. KLEMENT ALEKSANDRIJSKI, *Koji se bogataš spašava*, Verbum, Split, 2014.
6. LIMBECK, M., *Matejevo evanđelje*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009.
7. KAISER, O., *Grieh*, u: *Praktični biblijski leksikon*, KS, Zagreb, 1997.
8. MANDAC, M. Uvod, u: ORIGEN, *Počela*, Sympison, Split, 1985.
9. MANDAC, M., Uvod, u: AMBROZIJE, *Otajstva i tajne*, Služba Božja, Makarska, 1986.
10. MANDAC, M., Uvod, u: *Sveti Augustin, Život i djelo*, Kršćanska sadašnjost, Služba Božja, Zagreb-Split, 2019.
11. MORRIS, L., *Evanđelje po Ivanu: uvod i komentar*, 1997.
12. MORRIS, L., *Prva i druga poslanica Solunjanima: uvod i komentar*, Daruvar, 1997.
13. MORRIS, L., *Prva Korinćanima: uvod i komentar*, Daruvar, 1997.
14. MORRIS, L., *Druga poslanica Korinćanima: uvod i komentar*, Daruvar, 1997.
15. PAPA FRANJO, *Lanac milosti*, Verbum, 2014.
16. PAVIĆ J., TENŠEK T. Z., *Patrologija*, KS, Zagreb, 1993.
17. PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018.
18. RAGUŽ, I., *Ambrozije*, Đakovo, 2020.
19. SVETI AUGUSTIN, *Tumačenje Ivanova evanđelja*, Verbum, 2020.
20. ZAGORAC, V., *Kristova otajstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.

ČLANCI:

1. B. Ž. (BEZIĆ, Ž.), Ispovijed kao sakrament duhovnog napretka, u *Služba Božja*, 3(1966)6, 211. – 214.
2. ŠIMUNOVIĆ, J. J., Ispovijed u odgojnom procesu čovjeka – vjernika, u: *Služba Božja*, 2(2000)40, 201. – 216.
3. TAMARUT, A., Teološko-pastoralna aktualnost sakramenta ispovijedi, u: *Bogoslovska smotra*, 3(2007)77, 695. – 726.